

महापुरुषाचं निर्वाण आणि ...

(भाग २)

आप्तांच्या भेटी

आर्वीला श्री. साने मास्तरांच्या घरी राहिलो. त्यांनी खूपखूप प्रेमानं स्वागत केलं. चांगले चारपाच दिवस त्यांच्या घरी राहिलो. कार्यक्रम झाला. आणखी एक आठवणीत राहिलेली गोष्ट म्हणजे माझ्या जमखंडीच्या मामीच्या वहिनी श्रीमती शांताबाई आपटे तिथं भेटल्या. त्यांचे यजमान आर्वीला डॉक्टर होते. मी जाण्यापूर्वी नुकतेच ते हे जग सोडून गेले होते. साने आणि आपटे कुटुंबीयांचा खूप जवळचा संबंध होता. शांताबाईनी मला लहानपणी पाहिलेलं होतं. त्या आणि त्यांची दोन मुलं उषा आणि प्रभाकर त्या वेळी तिथं होते. त्यानंतर त्या पुण्याला कायम राहायला आल्या. मला लहानपणापासून ओळखणाऱ्या आणि माझी अगतिकता पाहिलेल्या त्या आहेत, म्हणून त्यांचा उल्लेख केला.

वर्धाला श्री. मनोहर दीक्षितांच्याकडे राहिलो. त्यांनी कार्यक्रम घडवून आणला. त्यांचे माझे आजही जवळचे संबंध आहेत. वर्धाची एक विशेष आठवण म्हणजे मी काही मित्रांच्या बरोबर सायकलनं गांधींच्या शेगावच्या आश्रमात त्यांना भेटण्यासाठी म्हणून गेलो. कोल्हापूरला 'विद्यापीठ हायस्कूल'मध्ये शिकत असताना गांधी तिथं आले होते, त्या वेळी त्यांना पाहिलं होतं.

१९२०, १९३० आणि ३२ च्या महाप्रचंड चळवळी ज्यांच्यामुळं उभ्या राहू शकल्या, ज्यांनी या देशातल्या सर्वसामान्य माणसामध्ये स्वातंत्र्याची आकांक्षा निर्माण केली ते गांधी, आणि स्वामी श्रद्धानंदांच्या खुनी रशीदला 'भाई रशीद' असं संबोधून 'त्याला फाशी देऊ नये,' अशी विनंती ब्रिटिश सरकारला करणारे, त्याचप्रमाणे सावरकरांच्या सुटकेसाठी असंख्य स्वाक्षर्यांचा अर्ज ब्रिटिश सरकारला सादर करण्याच्या प्रयत्नांचा एक भाग म्हणून 'सावधान' चे संपादक श्री. मावकर आणि श्री. प. भा. भावे गांधींच्याकडे त्यांनी अशा अर्जावर स्वाक्षरी द्यावी, अशी विनंती करायला आले असताना 'अर्जविनंत्यांचा मार्ग मला मान्य नाही', असं म्हणून स्वाक्षरी द्यायला नकार देणारे गांधी प्रत्यक्ष जवळून पाहाण्याची मला उत्सुकता होती. आम्ही सायकलवरून

शेगावला गेलो. त्या दिवशी गांधीचा मौनवार होता. आम्ही त्यांचं दर्शन घेऊन बाजूला होतो, तोच मद्रासची काही मुलं (कदाचित स्काउट्स असतील) त्यांचं दर्शन घ्यायला आली. मौन असूनही ही मुलं इतक्या लांबून आली, म्हणून गांधी आपलं मौन सोडून त्यांच्याबरोबर काही शब्द बोलले. आम्ही त्यांना काही विचारलं होतं, तेव्हा त्यांनी बोलायला नकार दिला. पण त्या मुलंच्याबरोबर मात्र मौन सुटू शकलं, याचा आम्हांला राग आला. आम्हांला महादेवभाई देसाईना भेटण्याची त्यांनी सूचना केली.

'तुमसे बात नहीं करना चाहता'

आम्ही त्यांच्याकडे गेलो, तेव्हा ते चरख्यावर सूत कातत होते. त्या वेळी 'चरखा चला चलाके लेंगे स्वराज्य लेंगे' - हे गाणं लोकप्रिय होतं. मुंबईला शाळेत असताना मीही ते म्हणत होतो. त्या वेळी त्याचा अर्थ कळत नव्हता, तसा या वेळीही कळत नव्हता. मी महादेवभाईना विचारलं, "चरख्यावर किंवा टकळीवर सूत काढून स्वराज्य कसं मिळेल, ते आम्हांला सांगाल का?" ते म्हणाले, "तुम्हांला ते कळायचं नाही. पण त्यामुळे स्वराज्य मिळेल, हे नक्की. चरख्यामुळे प्रत्येक माणूस देशासाठी काहीतरी करीत असतो. तुम्ही मुलं काही करीत नाही. त्यामुळं तुम्हांला ते समजणार नाही."

मी म्हटलं, "आम्हीसुद्धा देशासाठी काहीतरी करतो. दररोज करतो." त्यांनी विचारलं, "काय करता?" मी म्हटलं, "साच्या देशभर, गावागावांत करतो. देशाचा, समाजाचा आणि स्वातंत्र्याचा विचार करतो. रोज एक तास आम्ही त्यासाठी नियमानं जमतो." 'रोज एक तास' एवढं ऐकल्याबरोबर महादेवभाई म्हणाले, "समझ गया. तुम आर. एस. एस. वाले हो. तुमसे मैं बात नहीं करना चाहता." आम्ही चिडून तिथून वध्याला परत यायला निघालो.

गांधींजींचं दर्शन

निघताना आश्रमातल्या एका गृहस्थानं सांगितलं की, "गांधीजी रोज सकाळी फिरायला जातात, त्यावेळी तुम्ही त्यांच्या मागोमाग जाऊ शकाल. कदाचित तुमच्याशी ते काही बोलतीलसुद्धा." आम्ही पुन्हा दुसऱ्या दिवशी पहाटे आश्रमात पोचलो. गांधी फिरायला बाहेर पडले. दोन मुलींच्या खांद्यावर हात ठेवून त्यांचा आधार घेत ते चालले होते. त्यांच्याबरोबर नाशिकचे एक कॉंग्रेस कार्यकर्ते होते. ते श्री. जमनालाल बजाज यांच्याविषयी जोरजोरात तक्रार करीत होते. बजाजांनी त्यांच्यावर कसा भयंकर अन्याय केला, ते सांगून गांधींना विनंती करीत होते की, "आपल्याकडे, 'प्रीव्ही कौन्सिल' समजून मी आलो आहे. आपण मला न्याय द्या." आम्ही त्यांच्या मागंच होतो. सगळं स्पष्ट ऐकायला येत होतं. त्या गृहस्थांच्या विनंतीवर गांधींनी उत्तर दिलं की, "प्रीव्ही कौन्सिलचा निर्णय अखेरचा असतो, हे तुम्हांला मान्य आहे ना? मग माझा निर्णय असा की, तुम्ही जमनालाल बजाजांच्याकडे जाऊन तुमच्यावर झालेल्या अन्यायाचा निकाल लावून घ्या." त्या गृहस्थांनी पुन्हा काही बोलायचा प्रयत्न केला, पण गांधीजी स्तब्धच

राहिले. ते गृहस्थ तावातावाने मागं फिरले. त्यांच्याबरोबर आम्हीही परत फिरलो. तेही सायकलवरच होते. शेगाववरून वध्याला येईपर्यंत ते गांधींना सतत शिव्या घालत होते. गांधींचं जवळून दर्शन पहिल्यांदा झालं, ते अशा तर्हेचं.

त्या गृहस्थांची तक्रार आणि त्यावरचा गांधींचा निर्णय याविषयी मला आजही काही म्हणायचं नाही; तो त्यांचा पक्षांतर्गत प्रश्न होता. पण मौन, टकळी आणि चरखा याविषयी मात्र मी विचार करतो, तेव्हा मला पटतं की, या दोन्ही गोष्टींमध्ये खरोखरीच अर्थ होता. साऱ्या देशाच्या राजकारणाचा भार अंगावर घेऊन सतत कार्यप्रवण असणाऱ्या, इुंजत राहणाऱ्या माणसाला आठवड्यातून एक दिवस संपूर्ण विश्रांती अत्यंत आवश्यक आहे. मी त्या वेळी त्यांनी मौन सोडून आमच्याशी बोलावं, म्हणून केलेला आग्रह चूक होताच. पण त्यांनी बोलायला नकार दिल्यावर त्यांच्यावर रागावणं हे त्याहीपेक्षा चूक होतं. टकळी आणि चरख्याविषयीही असंच आहे. स्वातंत्र्याची, स्वावलंबनाची इच्छा सतत कायम राहण्यासाठी कोणत्या ना कोणत्या श्रद्धेची अत्यंत आवश्यकता असते. त्या श्रद्धेवरच माणूस सतत निष्ठेने कार्य करतो, त्याग करतो. टकळी आणि चरखा ही अशा निष्ठेची प्रतीकं होती. चरखा आणि टकळीमुळं काही प्रमाणात आर्थिक प्रश्नावरही उपाय सापडत होता, हेही खरं होतं. त्या वेळी गांधींचं ते वागणं विक्षिप्त वाटलं. पण विचार केल्यावर त्याची उपयुक्तता पटली आणि मी मनोमन त्यांची क्षमा मागितली.

– वै. सुधीर फडके-

(श्री. श्रीधर फडके यांच्या परवानगीने 'जगाच्या पाठीवर' या आस्मचित्रातून क्रमशः)